

»Murverkan i Läkaresällskapets hus är slät och enkel utan att vara asketisk, mustig utan att vara tung», skriver Bertil Palm i sin bok om Carl Westman. (stora bilden till vänster) Granitreliefen visar en undervisningssituation under ledning av Magnus Huss (1807–1890), professor i medicin vid Karolinska Institutet. (infällda bilden)

»I denna svala vestibul i blänkande ljusgult och vitt får man en speciell känsla av hygien, som genast säger ifrån, att man står i ett läkarekårens hem», skriver Bertil Palm vidare. (bilden till höger) Även bordet och lamporna är ritade av Carl Westman. Inslaget av jugend märks i stengolvets diskreta, mjukt böljande ring,

Ett genombrott i det tidiga 1900-talets arkitektur

Läkarna lät bygga det första ”svenska” huset

När Svenska Läkaresällskapets hus stod färdigt hösten 1906 hälsades det i översvallande ordalag av ledande arkitekter såväl inom som utom Sverige.

Huset sågs som genombrottet för en ny, svensk byggnadsstil, i opposition mot tidigare kopiering av gamla, döda former.

Klara Östra Kyrkogata i Stockholm är en ganska smal gata, där bilar ilsket rusar fram och tränger fotgängarna längre in på trottoarerna. I ena änden mynnar den ut i Klarabergsgatan med Åhléns stora varuhus mittemot. Kommersen är stark, människor myllrar, bilar och bussar bildar en ständig flod av plåt.

Här mitt i Stockholm, med adress Klara Östra Kyrkogata 10, ligger en märkesbyggnad i svensk arkitektur – Svenska Läkaresällskapets hus.

TEXT

JAN LIND

FOTO

Svenska Läkaresällskapet, som bildats 1807, huserade de första åren i olika lokaler. Först i det hus som Collegium medicum disponerade på Riddarholmen, från 1816 i Karolinska Institutets nya lokaler vid Hantverkargatan på Kungsholmen. Där bodde man gratis, men:

»Sällskapet började emellertid växa sig starkt, och det längtade att komma ifrån förmyndareskapet, det ville slippa bo inhyses hos andra och det önskade komma under eget tak» [1].

Första hemmet 1821

Antalet ledamöter uppgick 1808 till 22, alla från Stockholm. 1817 hade Sällskapet 61 ledamöter från Stockholm och 56 från landsorten [2].

Önskan om ett eget hem förverkliga-

des 1821 då Sällskapet köpte Wennerska huset på Jakobsgatan 19. Sällskapet hade där sedan 1818 genom en donation av en förmögen medlem disponerat en våning.

Inköpssumman var 7 500 kronor och bekostades till större delen genom gåvor av tre av Sällskapets stiftare – Jonas Henrik Gistrén, Anders Johan Hagströmer och Carl Trafvenfelt.

Men lokalerna visade sig snart vara för små, delvis en följd av det växande biblioteket. Enligt Magnus Huss, som inträdde som ledamot 1835, var samlingsalen »ett trångt rum, som rymde 20 högst 30 personer». Antalet ledamöter var nu sammanlagt 76; 70 från Stockholm, sex från landsorten.

För att klara tisdagssammankomsterna, som från första början varit en viktig del av verksamheten, hyrde Säll-

Senaste nyttillskottet i huset är »fågelholkarna», delvis placerade ovanpå föreläsningssalen. De nya lokalerna togs i bruk 1996 och gav ett välbehövligt tillskott av åtta arbetsrum, av vilka ett disponeras av Christina Plöen, sekreterade i nämnden, här i samspråk med Kerstin Hagenfeldt.

Föreläsningssalen. Kvinnan på målningen till höger i sidonischen visar Karolina Widerström (1856–1949), Sveriges första kvinnliga legitimerade läkare.

skapet lokaler på stan. Militärsällskapets lokal vid Malmskillnadsgatan 1 utnyttjades i tio år, 1867–1877.

Från hösten 1877 och två år framåt – med undantag för somrarna 1878 och 1879, då man hyrde Medicinska Föreningens lokal vid Vasagatan 4 – höll man till i en sal i Hotell Rydberg vid Gustav Adolfs torg, men det var en nödlösning: »Det blef emellertid ganska obehagligt att sammanträda på detta ställe, och ofta blef det alldeles odrägligt, därigenom att emellanåt om tisdagarna den vanliga salen befanns vara upptagen för andra ändamål och Sällskapet då inhystes än här och än där i hotellet» [1].

Sällskapet ägde dock fortfarande huset på Jakobsgatan 19 och ett förslag till ombyggnad av huset presenterades redan samma höst, 1877. Pengar till ombyggnaden samlades in genom frivilliga bidrag från ledamöterna. Det ombyggda huset invigdes vid årshögtiden den 7 oktober 1879; samlingsalen rymde »bekvämligen» 125 personer. Antalet ledamöter hade 1881 ökat till 361 svenska och 167 utländska.

Ledamöterna skänkte pengar

Men snart hördes samma visa igen – utrymmena förslog inte för att klara Sällskapets expanderande verksamhet. Nya och större lokaler stod på önskelistan – problemet var pengarna.

Efter viss tvekan inför utsikterna att lyckas beslöt dock Sällskapet i maj 1902 att på nytt göra en insamling bland ledamöterna. Insamlingen gick över förväntan, och redan i december det året hade ledamöterna tecknat sig för det stipulerade beloppet minimum 100 000 kronor.

I december 1902 inköptes egendo-

men Klara Östra Kyrkogata för en kostnad av 150 000 kronor.

Sällskapets byggnadskommitté uppdrog åt tre arkitekter att inkomma med tävlingsförslag till såväl ombyggnad av fastigheten som till fullständig nybyggnad på tomten.

Kirurgens vän fick bygga

Det förslag som segrade hade arkitekten Carl Westman som upphovsman. Att den då rätt okände Carl Westman alls tillfrågades anses till en del bero på att han skadats vid en olycka i Katarinahissen 1898 och då tagits om hand av läkaren John Rissler, kirurg vid Sabbatsbergs sjukhus och ledamot av Sällskapets byggnadskommitté. En livslång vänskap inleddes och kontakten medverkade säkert till att Westman inbjöds, men hans förslag segrade helt på egna meriter, framhåller Bertil Palm i sin biografiska översikt över Carl Westman [3].

Sällskapet beslöt i maj 1904 att i enlighet med Westmans förslag uppföra en nybyggnad på tomten Klara Östra Kyrkogata 10. Huset stod färdigt hösten 1906, och Sällskapet höll sin första sammankomst i det den 20 november 1906.

Antalet ledamöter uppgick 1907 till 790 svenska och 128 utländska.

Akustiken var dålig

Kostnaderna för byggnadsarbetena uppgick till 228 000 kronor och inredning och inventarier till 35 000 kronor. Inräknat tomtkostnaden hade huset kostat drygt 413 000 kronor. De på frivillig väg insamlade medlen uppgick till 131 000 kronor.

Carl Westman fick mycket beröm för sitt arbete, men på en viktig punkt anfördes kritik från Sällskapets sida –

akustiken i samlingsalen var inte bra. Man hyste dock förhoppningar om att snart kunna avhjälpa den bristen.

I arkitektkretsar inleddes strax efter sekelskiftet en debatt om »det svenska» i arkitekturen. Tidsandan och dess kulturella präglades av en romantisk syn på Sverige, särskilt ifråga om natur- och kulturlandskapet. Det fanns en vurm för Sverige och en rädsla för det främmande, vilket ytterst hade sin grund i företeelser i tiden – upplösningen av unionen med Norge 1905, emigrationen och oron strax före första världskriget [4].

Den nya arkitekturen under 1900-talets första decennium kännetecknades av enkelhet, vilket sågs som en reaktion mot den tidigare dominerande förkärleken för gamla historiska ornament och stilar.

Svenskheten ett ideal

En nationalromantisk strömning, ett sökande efter det svenska, gjorde sig gällande. Svenskheten blev ett ideal.

Detta »det svenska» formulerades av arkitekten Ragnar Östberg i en recension av Läkarsällskapets hus i Dagens Nyheter den 15 november 1906:

»Svenskhet är ett begrepp som nästan klingar främmande i samband med vår moderna byggnadskonst. Och dock ha vi anor i den vägen som gå ned till så ypperliga stamfäder som slotten i Vadstena, Kalmar, Gripsholm och Uppsala, äkta stamförvanter som de älskvärda och nobla kyrkorna på Gotland. Ur dessa byggnader talar otvetydigt vårt eget språk, hur mycket än byggmästare från det germanska grannlandet därvid varit fästa. Det blev dock vårt eget klimat, vårt byggnadsmaterial och vår egen riksbyggmästare Gustav Vasa som bestämde formerna och ingöt själen i dessa renässansverk. Deras kärvhet och

En stolt tupp pryder radiatorgallret i trappan. Tuppen var i antikens Grekland en medicinsk symbol och offrades till läkekonstuden Asklepios' ära.

Carl Wilhelm Schéele (1742–1786) sitter och funderar i ett burspråk. Bronsskulpturen är gjord av John Börjeson. På bilden till höger trappan från vestibulen. I blickfånget syns Carl Eldhs gipsrelief av Ivar Wickman (1872–1914), docent i neurologi vid Karolinska institutet, som gjorde banbrytande studier över barnförlamning.

slutna konstruktiva must, parad med en intensiv stämmningsrikedom, både i yttre bildning i förhållande till naturen och i sin inre anläggning och dekorerings göra dessa verk till de käraste i svensk byggnadshistoria» (citerat efter [4]).

Formen växte ur materialet

Carl Westmans kollega Torben Grut, redaktör för tidskriften Arkitektur och bl a skapare av Stockholms stadion, stödde helt den nya byggnadskonsten. Både Grut och Östberg ansåg att Läkaresällskapets hus var genombrottsverket för »svenskheten» i arkitekturen.

Huset var, framhöll Grut, inte något »ritningsalster», utan varje form var framkommen ur materialet och hantverket. Interiören präglas av samma flärdlöshet. Rummens form, ytor, paneler, färgskala, möbler, armatur, allt är lugnt och naturligt, utan försök till medveten »originalitet», utan krystat effektsökeri [5].

Grut fortsätter:

»Här finnes ingen kopiering av gamla, döda former, men heller ingen nyckfull daning av nya. Den, som komponerat portalens järngrindar, portvalvets linjer, golvens cementmosaik, gallren, lyktorna, väggbonaderna, borden, möblerna – han har länge och kärleksfullt sett på vår svenska natur, avlyssnat barrskogen dess hemligheter och snöfälten deras poesi – han har tänkt på våra byggnadsminnen, på våra hjältar och på våra hävders växlingar i lust och nöd, och vad han därvid vunnit, avspeglar sig i hans arbete. Därför är det hela svenskt, och därför är det hela levande» (citerat efter [5]).

Tomten på Klara Östra Kyrkogata 10 var smal, fasaden mot gatan endast 20 meter bred. Uppgiften för Carl West-

man var att rita ett klubbhus innehållande bl a en rad sällskapsrum, bibliotek, läsrum samt en föreläsningssal.

Hela tomten bebyggdes med undantag för en minimal ljusbrunn. Samlings-salen försågs med ett stort glastak. I salens sidonisch mot ljusbrunnen fanns ett fönster i tudorstil. Det murades igen, sannolikt i samband med att man 1910 vidtog åtgärder för att förbättra akustiken. Salen som sådan kunde man inget göra åt, utan man fick nöja sig med att spanna en tjock gråbrun väv ett par centimeter från väggytan, hänga draperier för dörrarna, lägga på mattor och klä sittplatserna med tyg. Akustiken förbättrades på så sätt avsevärt. Glastaket är numera under plåt.

Husets fasad är helt symmetrisk med sju fönsteraxlar. Teglet är handslaget småtegel från Minnesberg i Skåne. Mittaxeln är markerad genom portalen, burspråket, matsalens tre stora fönster på tredje våningen samt en kopparklädd takkupa i takfallet.

Fönstren är höga smårutiga 1700-tals fönster med vitmålade spröjsar, placerade i murlivet utan inramning. Burspråket är täckt av ett mjukt vågigt kopparktak och är svagt avsmalnande nedåt, skriver Bertil Palm, och fortsätter i följande entusiastiska ordalag om interiören:

»Det vilar en obeskrivlig stämning av glad värdighet, vardagsvärme och soliditet över husets många vackra, ombonade, frikostigt rymliga rum med deras vitkalkade eller vävspända väggytor över de härliga, enkla panelerna i ek eller fur. Möbler och belysningsarmatur är genomgående ritade av arkitekten själv, präktiga pjäser, i vilka han i huvudsak övervunnit jugendlinjerna och format möblerna i en fri anslutning till

enkla senkarolinska svenska möbeltyper. Däremot finns jugendlinjen kvar i åtskilliga andra detaljer i innerarkitekturen, t ex i stora sällskapsrummets dörrromfattning och djärvt tecknade gipsornament i taket.»

Palm framhåller särskilt nedre vestibulen som exempel på Westmans interiörkonst:

»Man känner genast, att det är ett grundmurat tegelhus man trätt in i, när man står i vestibulen med dess vitkalkade murar över en hög sockel av klargult glaserat tegel. En schackbrädesbård av liknande små gula plattor löper högre upp runt rummets murpelare. I denna svala vestibul i blänkande ljusgult och vitt får man en speciell känsla av hygien, som genast säger ifrån, att man står i ett läkarekårens hem.»

Bland övriga verk av Carl Westman kan nämnas Röhsska konstslöjdmuseet, Göteborg, tingshuset i Nyköping, Stockholms rådhus, Sundby sjukhus, Strängnäs och S:ta Maria sjukhus, Helsingborg.

Referenser

1. Lennmalm F. Svenska Läkaresällskapets historia 1808–1908. Stockholm: Svenska Läkaresällskapet, 1908. (Svenska Läkaresällskapets handlingar, Band 38.)
2. Bergstrand H. Svenska Läkaresällskapet 150 år. Dess tillkomst och utvecklingshistoria. En återblick. Stockholm: Svenska Läkaresällskapet, 1958.
3. Palm B. Arkitekten Carl Westman 1866–1936. Lund: CWK Gleerup, 1954.
4. Wahlberg AC. Det svenska kynnet. Teglararkitektur från det tidiga 1900-talets Stockholm. Stockholm: Konstvetenskapliga institutionen vid Stockholms universitet, 1997. 80-poängsuppsats. Stencil.
5. Eriksson E. Den moderna stadens födelse. Svensk arkitektur 1890–1920. Stockholm: Ordfronts förlag, 1990.

Ett levande hus!

Kerstin Hagenfeldt, Svenska Läkaresällskapets första kvinnliga ordförande (1994–1995), visar stolt runt i lokalerna:

– Detta är ett mycket levande hus, centralt beläget och lätt tillgängligt också för tillresande utifrån landet.

Sällskapets olika vetenskapliga sektioner använder ofta huset för sina sammankomster. Möten pågår i princip alla veckans dagar.

Gamla hus är inte nödvändigtvis praktiska för dagens behov, men Kerstin Hagenfeldt anser fördelarna med att kunna vistas i en medicinhistoriskt värdefull miljö väga tyngre än nackdelarna.

Kritik på 1940-talet

Dock kan noteras att de tidigare så positiva omdömena om huset åtskilligt nyanserats i slutet av 1940-talet:

»Nyss färdigt tilldrog sig det nuvarande [huset] uppmärksamhet såsom en i och för sig avslutad konstnärlig skapelse. Arkitekten, C Westman, hade följt den då rådande, något romantiskt betonade 'Jugend-stilen', tyvärr också med dess nackdelar nämligen ett flertal osammanhängande och olika våningsplan, åtskilda av oregelbundna trapphus och ljusgårdar – också ytterst olämpliga bibliotekslokaler och mycket trånga expeditjonsrum i bottenvåningen, därtill inga hissar eller WC:n samt tvättrum utan varmvatten. Den av Westman ritade inredningen, belysningsarmaturen m m offrade väl mycket åt det 'pittoreska', till den grad att vissa detaljer räknats bland hans konstnärliga 'ungdomssynder'» [1].

När våningarna väl blivit inredda och möblerade steg dock humöret, och interiörerna tedde sig »för mången ganska tilltalande; Sällskapet kände sig lika hemma som i det gamla huset vid Jakobsgränd och framför allt trivdes».

Nybygge på 1950-talet

I slutet av 1950-talet fanns långt framskridna planer på en nybyggnad på tomten Norrtullsgatan 5 som Läkaresällskapet ägde. Nybygget skulle bli innehålla en aula rymmande minst 500 personer. Det skulle möjliggöra att den medicinska riksstämman kunde hysas i egna lokaler.

Ingående diskussioner fördes vid samma tid med Sveriges Läkarförbund

om olika former och grader av samarbete, bl a en nybyggnad av gemensamma lokaler, i ett »Domus medica».

De storslagna planerna stupade emellertid på kostnaderna. Att som fordrades minst fördubbla årsavgifterna ansågs inte realistiskt.

Inte heller alternativa planer på en väsentlig ombyggnad av huset på Klara Östra Kyrkogata 10 genomfördes. Genom att förse föreläsningssalen med en läktare skulle dess kapacitet öka från 224 till 360 sittplatser.

Vidare planerades en ny matsal för 120 personer ovanpå föreläsningssalen.

Även här satte ekonomin stopp. I januari 1964 formulerades i stället ett begränsat byggnadsprogram, innefattande bl a installation av hiss i ljusgården, modernisering av köket, inrättande av daggästrum och insatser för att göra tidskriftsrummet och matsalen trivsammare.

Köket ska moderniseras

I mer modern tid gjordes vid mitten av 1980-talet en om- och tillbyggnad av vinden, vilket gav två nya kontorsrum. 1996 blev en tillbyggnad ovanför en del av föreläsningssalen klar, med ett tillskott av åtta arbetsrum som bl a rymmer kansli lokaler för Svensk förening för allmänmedicin och Svensk förening för obstetrik och gynekologi.

Härnäst på programmet står en modernisering av köket. Nuvarande utrustning är föråldrad och hygienstandarden behöver förbättras. Köket och dess personal kommer också att få en egen entré och egen transportväg genom en separat hiss.

(Från årsskiftet drivs restaurangen i ny regim. Mångåriga Peter Häberli lämnar Sällskapet för att bli krögare i Glimmingehus. Hans efterträdare är Severine Sjöstedt och Nils Högfeldt, som idag

Det är numera inte kutym att låta avbilda Svenska Läkaresällskapets ordföranden i olja. Ett undantag har gjorts för Kerstin Hagenfeldt, som 1994–1995 var Läkaresällskapets första kvinnliga ordförande genom tiderna.

– Som första kvinnan på posten tror jag att jag fick ett visst inflytande. Jag kände ett enormt gensvar från framför allt yngre kvinnliga läkare, berättar Kerstin Hagenfeldt.

bl a driver Norrlands Bar & Grill i Stockholm.)

Vidare ska ventilationen i hela huset förbättras. Genom att arbetena utförs under sommaren 1998 är avsikten att verksamheten i huset inte ska påverkas. Projektet beräknas kosta omkring sex miljoner kronor.

Kan inte expandera mer

Genom de senaste om- och tillbyggnaderna har möjligheterna att expandera ytterligare i huset uttömts.

– I stället måste framtida behov tillgodoses genom att vi utnyttjar intilliggande byggnader. Vi har redan sett på de lokaler som Klara församling tidigare utnyttjade i grannfastigheten på Klara Östra Kyrkogata 8, berättar Lars Åke Pellborn, kanslichef i Läkaresällskapet. Men någon utvidgning är just nu inte aktuell.

Jan Lind

Referens

Nilsson G. Svenska Läkaresällskapets historia. Del II: I 1908–1938. Stockholm: Generalstabens litografiska anstalts förlag, 1947.